

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.9, november 2016

Indledningen er redigeret af Vanja Thaulow og Steen Tullberg

Tilsyn ved dr.phil. Ole Vind

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstredegørelse og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2025

Indledning til

En mærkelig Spaadom ogsaa om Dannemark efter en gammel Haandskrift

ved Holger Berg

Indhold

- 1 Karakteristik
- 2 De politiske baggrunde
- 3 Referat og kilder
 - 3.1 Forordet
 - 3.2 Spådommen "Om den Store Anti Christ eller sidste Forfølgere"
- 4 Samtidige politiske profetier og propaganda
- 5 Modtagelse
- 6 Anvendt litteratur
 - 6.1 Trykt
 - 6.2 Utrykt

1 Karakteristik

Det kom som et chok for mange danskere og nordmænd, at deres konge ved Freden i Kiel den 14. januar 1814 havde afstået Norge til Sverige. N.F.S. Grundtvig reagerede ved bl.a. at udgive *En mærkelig Spaadom ogsaa om Dannemark efter en gammel Haandskrift*, som han havde fundet i faderens efterladte papirer. Forordet var dateret den 16. februar 1814, og spådommen blev udgivet den 25. februar. Den mærkværdige (dvs. bemærkelsesværdige og vigtige) spådom kendes i dag mest som den tekst, der udløste en langvarig fejde med H.C. Ørsted; denne behandles i [en separat indledning](#). *En mærkelig Spaadom* var imidlertid henvendt til læsere, der modsat Ørsted og hans ligesindede, principielt var villige til at tro på spådomme om nært forestående begivenheder. Læst ud fra denne præmis er *En mærkelig Spaadom* et forsøg på at

tolke sammenbruddet af det mere end 400-årige tvillingerige Danmark-Norge som et led i omvæltningerne forud for verdens ende.

2 De politiske baggrunde

Læsere var vant til, at sådanne politiske profetier dateredes til forrige århundreder. *En mærkelig Spaadom* var dog særligt kompliceret, idet den oprindelige spådom, som var dateret 1757, knyttede Antikrists komme til de samtidige begivenheder i Syvårskrigen (1756-1763). Spådommen har således to politiske baggrunde.

Spådommens forfatter (formodentlig Johan Grundtvig) karakteriserede på side 21 til 22 Frederik 2. af Preussen som den store Antikrist, der her blev identificeret med det store dyr i Johannes' Åbenbaring kapitel 13, vers 1-18. Den igangværende krig indgik derfor i de begivenheder, som ifølge Bibelen finder sted ved verdens ende. Spådommen hæftede sig især ved året 1762, hvor Danmark ville blive inddraget i krigen. Denne udvikling forudsagde Johan, ifølge eget udsagn side 24, allerede i oktober 1756, kort efter Syvårskrigens udbrud i august 1756. Det kan ikke udelukkes, at spådommen er dateret korrekt til 26. august 1757, men sandsynligheden taler for, at den er skrevet i første halvdel af 1762. I januar 1762 besteg Peter 3. den russiske trone. Han var medlem af den gottorpske fyrsteslægt, som var de danske kongers arvefjende, og Peter 3. forberedte straks angrebet på Danmark-Norge. I den forbindelse sluttede han fred med Ruslands hidtidige modstander, Preussen, og indgik en alliance med den preussiske konge, der i hans øjne fortjente tilnavnet Frederik den Store. Danmark-Norge var dermed i en alvorlig krise. Set i dette lys var udsigten til tre et halvt års sejrrig kamp en trøst, "da det siger os Enden paa alt det Onde, Tyrannen skal gjøre" (s. 23). Med Peter 3.s pludselige død i juli 1762 endte krigen imidlertid, næsten før den var begyndt.

Truslen om en invasionen af Den Jyske Halvø blev først virkelighed i december 1813. Den svenske kronprins Bernadotte marcherede ind i Holsten, og måneden efter afstod Frederik 6. halvdelen af sit rige for at undgå militært nederlag og en anneksion af selve Danmark. Afståelsen af Norge var forfatningsstridig, og mens de mange, utilfredse danskere kun mundtligt talte mod Kielerfreden, bekæmpede nordmændene den med våben. Grundtvig nærede aktivistiske sympatier. Kort før kapitulationen tilbød han kongen at opstille et kristent studenterkorps og senere havde han planer om at tilslutte sig en norsk guerilla (Glenthøj 2012, s. 113, 153-155; Albeck 1955, s. 205 f.). I denne tumultariske situation bragte *En mærkelig Spaadom* "den glade Tidende, at Dannemark og Norge [...] skal undgaa Ødelæggelsen" (s. 12) under Napoleons kommende modangreb.

Bernadottes angreb på Frederik 6. var et led i Den Sjette Koalitions krig mod Frankrig. Napoleons fejlslagne russiske felttog (1812) og nederlaget ved Leipzig (oktober 1813) var gevaldige tilbageslag. Napoleons støtter faldt fra en efter en i løbet af 1813, og efter årsskiftet fulgte til sidst Frederik 6. Det var derfor en højst usandsynlig forudsigelse, da Grundtvig i februar 1814 kundgjorde, at "Napoleon vil seire dennegang, og blive mægtigere end nogensinde" (s. 3). Efter endnu et nederlag ved Paris blev Napoleon den 31. marts tvunget til at abdicere og gå i eksil på Elba.

3 Referat og kilder

N.F.S. Grundtvig forberedte udgivelsen af spådommen ved at forsyne den med et forord, halvere dens længde og sløre faderens rolle som forfatter til hele håndskriftet.

3.1 Forordet

Forordet forholder sig med god grund først til den gældende censur, der i høj grad var udenrigspolitisk motiveret. Hovedsagen var, at “den Christen, som taler haardt om en Fyrste, som staaer i Venskab med hans Konge, uden dog at kunne stemple [erklære] ham som *Christi aabenbare* [umiskendelige] *Fjende*, han synder mod sin Konge, og udsætter sig for at lide som en Misdæder, da det ei er klart at Christi Aand har drevet ham” (s. 4). Ved Freden i Kiel brød Frederik 6. sin seksårige alliance med Napoleon og erklærede ham krig. Napoleon havde indtil da i højeste grad været dækket af forbuddet om at fornærme “fremmede, i Venskab med Ham værende, Magter” (paragraf 8 i Trykkefrihedsforordningen af 1799, citeret efter Schou 1799, s. 681). Der var dog stadig grund til at påberåbe sig teologens frihed og erklære sig villig til at lide som en kristent sandhedsvidne (1 Pet 4,15-16 citeres s. 3 og gentages s. 5 og 13). Spådommen var på kanten med de skrevne og uskrevne regler for præsters politiske ytringer (Bregnsbo 1997, s. 54, 270-272 om prædikener).

Typisk skulle tolkninger af apokalyptiske profetier forsynes med forbehold. Johan Grundtvig fremhævede således Guds uransagelige vilje og risikoen for menneskelige fejlfortolkninger (s. 24). N.F.S. Grundtvig tog det forbehold for sin tolkning, at Napoleon stadig havde mulighed for at omvende sig (s. 7). *En mærkelig Spaadom* har her karakter af profetisk formaning snarere end forudsigelse. Når Napoleon havde chancen for at omvende sig, skyldtes det nok, at ikke han selv men “Frankrigs Aand i det Hele” taget (s. 12) udgjorde den store Antikrist. At Napoleons fremgang siden 1799 alene skyldtes Guds brug af ham som et værktøj til at tugte den syndige samtid, havde Grundtvig allerede i 1812 erklæret i sin Verdenskrønike (s. 276).

Forordet fremhævede da heller ikke Napoleons åbenlyse militære sejre, men gav tre eksempler på hans forsøg på at opnå det åndelige herredømme, som var beskrevet ved Antikrists “Opførsel i henseende til Religionen” (s. 18-20). “Tydsklands Boglærde” (s. 11) ville som hans tro tjenere udføre mirakler, der skulle imponere de enfoldige. Grundtvig kritiserede eksplicit det falske løfte om mirakler, som Napoleon gav de muslimske gejstlige under Egyptenfelttoget i 1799. I samtalen ved Keopspyramiden præsenterede Napoleon sig som Allahs udvalgte. Samtalen er citeret fra en tysk oversættelse af en anonym, populær Napoleonsbiografi *Histoire de Bonaparte* ([Dubroca] 1803; [Dubroca] 1804, s. 148, ikke 248). Denne og den følgende episode indgik i den omfattende anti-napoleonske propaganda udgivet i Tyskland fra 1813 (f.eks. Jurende 1814, s. 12-18). *En mærkelig Spaadom* henviser s. 8-9 til Napoleons krav til de katolske og protestantiske gejstlige i det fransk-besatte Brabant. Napoleon krævede, at katolske gejstlige skulle sværge troskab til ham i stedet for paven, og alle præster skulle formane deres menigheder til at give kejseren, hvad kejserens er. Talen dateres normalt til maj 1810 og kendes især i uautoriserede referater. Den blev senere på året omtalt i tyske aviser, der angav forskellige modejournaler som kilder. Jurende

1814 henviser ret præcist til *Zeitung für die Elegante Welt*, men henvisningen har ikke kunnet verificeres. Disse kildeangivelser kan være en camouflage af hensyn til den franske censur. Baggrunden var Napoleons konflikt med Pius 7. om herredømmet over den katolske kirke. Paven sad fra 1809 til 1813 i fransk arrest og havde ekskommunikeret Napoleon. Grundtvigs tre eksempler skulle vise, hvorledes den franske Antikrist havde søgt at kontrollere katolicismen, islam og videnskaben.

Forordets afsluttende passager forsikrede læseren om spådommens pålidelighed. Udgivelsen var baseret på et autentisk håndskrift, der alene udlagde Bibelens profetier, og N.F.S. Grundtvig tog afstand fra den form for udlægning, der ved sindrige beregninger sætter præcise årstal på begivenhederne ved verdens ende: "det er os ikke givet at vide Tiden eller Stunden" (s. 13).

3.2 Spådommen "Om den Store Anti Christ eller sidste Forfølgere"

Spådommen falder i to dele. Den første del beskriver den store Antikrist punkt for punkt i fem afsnit. N.F.S. Grundtvig uddybede i den efterfølgende polemik selv, hvordan de enkelte punkter passede på Napoleon (Grundtvig 1815a, s. 207-217). I det følgende bemærkes derfor spådommens åbenlyse hentydninger til Frederik 2. En del hentydninger gælder forhold før 1757 og har dermed mere karakter af apokalyptisk afsløring end profetisk forudsigelse.

Gennemgangen af "Hans Persohnlige Kiendskaber" (egenskaber) hentydede til Frederik 2.s had til sin fader (pkt. 3), samt Frederiks åbenlyse homoseksualitet (pkt. 5) og kritik af kirken (pkt. 2 og 6 samt afsnittet "Hans Opførsel i henseende til Religionen"). Frederik regerede både kurfyrstendømmet Brandenburg, som var del af Det Hellige Romerske Rige, og Preussen, der blev ophøjet til et uafhængigt kongerige i 1701. Hertil kom de nye territorier, som Frederik erobrede. Disse forhold beskrives i punkt 1 til 4 om "Hans Egenskaber i Henseende til det udvortes". Dette afsnit forholdt sig til den tyske tradition, der identificerede det fjerde verdensmonarki, som skulle bestå indtil tidernes ende (Dan 2 og 7), med Det Romerske Rige og dets efterfølger, Det Hellige Romerske Rige af Tysk Nation. Habsburgerne var det tysk-romerske riges syvende dynasti (pkt. 5) og Frederiks indædte modstander. De bekæmpede hinanden under den Østrigske Arvefølgekrig 1740-1748 ("Hans Kriger", dvs. krige, pkt. 1). Fra 1756 fulgte deres tredje og mest omfattende krig, kendt som Syvårskrigen. Sverige gik tidligt ind i krigen mod Preussen (pkt. 2). Felttoget mod Italien og pavens fald (pkt. 4) var ikke knyttet til specifikke kamphandlinger, men havde siden Reformationen været en fiks ide i protestantisk, apokalyptisk ønsketænkning (Seebaß 1978, s. 31). Punkt 8 om indtoget i Jylland var, som nævnt, en nærliggende trussel i første halvdel af 1762.

Afsnittet om "Hans Opførsel i henseende til Religionen" kritiserede på ny Frederiks libertinske liv og støtte til kirkefjendtlige oplysningsfilosoffer som Voltaire. Det åbne angreb på kristendommen (pkt. 4-6) skyldtes dog Åbenbaringens beskrivelse af Antikrist snarere end den førte politik. Frederik styrkede sin magt gennem statskirke og hans officielle opbakning af ortodokse lutheranere vakte modstand i rigets mange pietiske højborge, navnlig Halle. Johan Grundtvig sympatiserede med den konservativ-kirkelige Halle-pietisme (Haslam 1998, s. 71-73). Den forudsagte, antikristne politik passer langt bedre på den franske revolution med dens nye

tidsregning, fornuftskult (fr., *Culte de la Raison*) som modspil til kristendommen og de gentagne krav om, at katolske præster skulle aflægge ed til staten i stedet for til paven. Det sidste krav var grunden til Napoleons strid med Pius 7.

Afsnittet om Antikrists “Lykke og Ende” gentager tidligere punkter, men udpeger årene fra 1762 til 1766 som en afgørende fase (pkt. 9). Alliancen med “de Asiatiske Konger” (pkt. 7) passer på det preussiske forbund med zar Peter 3. i 1762 og de samtidige tilnærmelser til Det Osmanniske Rige.

Efter de fem lister følger profetiens anden del (s. 23 f.) med kronologiske udregninger. Afsnittet tolker tallene (666, 42, 3½) på gængs, symbolsk vis som måneds- og årsangivelser, og kombinerer sig ud fra disse frem til at forudsige Antikrists død i en alder af 666 måneder, dvs. 55 år og 6 måneder. Uden at nævne Frederik 2. ved navn, hæfter spådommen sig på side 24 ved hans fødselsår 1712 og forudsiger hans død 1767.

Det latinske motto afslutter den trykte halvdel af spådommen. Originalen er bevaret i Grundtvig-Arkivet, fascikel 538, og beskrives dels i [Registranten](#), dels i tekstredigeringen. N.F.S. Grundtvigs tilbud om “at vise hver som ønsker det, Haandskriften” (s. 12) blev først taget op af Helge Toldberg (1954, s. 147 f.) og Steen Johansen (1962). Johansen pegede på det udeladte afsnit med yderligere beregninger over godt 5 sider (fasc. 538, 3v-6r). Johan Grundtvigs gennemgang af verdenshistoriske intervaller underbygger fremstillingen af Frederik som Antikrist. Gennemgangen er sammenfattet af Gerald Haslam, der hæfter sig ved den afsluttende forudsigelse. Der lægges 45 år til 1766, og 1811 erklæres for året, hvor kirkens trængsler får en ende og Satans magt bindes i tusind lykkelige år (Åb 20,2; Haslam 1998, s. 111-113).

Angivelsen af 1811 som ende på ulyksalighederne var selvsagt uholdbar i 1814. Han søgte at bevare spådommens og faderens troværdighed ved dels at udelade den kompromitterende halvdel og dels i en note at sige om tekstens to anmærkninger, at “i det mindste den sidste synes skrevet med min s[a]ll[i]g. Faders Haand [...]” (s. 24). Med denne note distancerede N.F.S. Grundtvig sin fader fra den “G:”, der i første anmærkning giver sig til kende som “Dette Stykkes Auctor”, dvs. tekstens forfatter. Steen Johansen afviser dette: “Den lille forskel mellem skrifttrækkene i første og anden anmærkning kan eventuelt skyldes tidsforskellen (mellem 1757 og 1764), men de er begge tydeligt skrevet af samme person som hele m[anu]s.[kriptet]”, dvs. Johan Grundtvig (Johansen 1962; se faksimilen af [fasc. 538, bl. 6r](#)).

Johan Grundtvigs tredje og sidste anmærkning er “Conf:[er, lat., jævnfør] Stakhaus: Bibl:[ische] Geschichte Tom:[us] 8. pag:[ina] 423”, det ottende og sidste bind i den tyske oversættelse af en engelsk apologi for kristendommen (Stackhouse 1752-1759; engelsk førsteudgave 1733-1737). Johan Grundtvig trak især på Thomas Stackhouses beskrivelse af Antikrist som en fyrste, hvis militære fremgang forleder de kristne til frafaldet (Stackhouse 1759, s. 423 f., [se faksimilen](#) og den tilsvarende [engelske udgave](#)). Der var mange konkurrerende bud på, hvem Antikrist var, og protestanter pegede normalt på pavedømmet, tyrkerne eller de interne sekterske bevægelser (Seebaß 1978). Modsat Johan Grundtvig afholdt Stackhouse sig dog fra enhver

beregning af tidernes ende. Bind 8 udkom i 1759, og udgivelsesåret underbygger hypotesen, at Johan Grundtvig skrev spådommen i begyndelsen af 1762, men daterede den tilbage til 1757 for på gængs vis at øge dens profetiske troværdighed. Antager man derimod, som forskningen hidtil har gjort, at spådommen vitterligt er nedskrevet i august 1757, kan Stackhouse ikke være grundlaget for de første fem afsnit, men er da snarere tilføjet senere som en lærd støtte for spådommen.

N.F.S. Grundtvig var i 1814 mere tilbageholdende end sin far med at fastlægge årstal og beskrive verdens ende, selvom han sandsynligvis delte faderens håb om et lykkeligt tusindsårsrige (Vind 1999, s. 251 f.). Han spæde, at der var en ny og endnu "større og grueligere Strid tilbage om et Par hundrede Aar" (s. 13) og nøjedes i sin sidste fodnote med at antyde tidsrummet fra 1787 til 1817 som betydningsfuldt. Han overlod det til læserne både at genkende intervallet som den store 30-årige strid (jf. s. 23) og at erindre, at den til dato uafbrudte række af krige var begyndt i 1787 med den russisk-tyrkiske krig, der gjorde stort indtryk i Grundtvigs hjemstavn (Høirup & Johansen 1948, s. 17 f.).

4 Samtidige politiske profetier og propaganda

I dag virker *En mærkelig Spaadom* som et meget besynderligt dokument, men i lyset af samtidens propaganda var den slet ikke så underlig. At Napoleon var Antikrist eller en lignende djævelsk skikkelse var et almindeligt udsagn i den massive, tyske propaganda trykt i 1813 under de såkaldte befrielseskrige (Graf 1993, s. 81 f.). Mange propandaskrifter var forfattede af de preussiske digtere og tænkere, som Grundtvig og den københavnske elite læste.

Profetier indgik i denne propaganda, omend i beskedent omfang, og svenskerne var aktive. Bernadotte udgav fra sit hovedkvarter i Kiel en tysk pamflet med titlen *Uddrag og grundig beretning om den profeti fra år 1546 af den berømte Doktor Philip Theophrastus Paracelsus, som i mange henseender er blevet opfyldt (Auszug und gründlicher Bericht* 1814). Pamfletten præsenterede Bernadotte som Løven fra Norden, der ville fordrive den kejserlige Ørn. Profetien havde cirkuleret under Tredivårskrigen, især som propaganda for Gustaf 2. Adolf (Sudhoff 1894, s. 548 f., 670 f.; Gilly 2000). Den opdaterede udgave må være trykt inden Bernadotte forlod Kiel den 20. januar 1814. Paracelsus-profetien forudsagde Napoleons fald, ikke hans comeback, og var henvendt til de nordtyske territorier, som endnu var under fransk kontrol. Løven og ørnen var ganske vist hentet fra Ezras Fjerde Bog (kap. 11-12), som hører til de jødiske pseudoepigrafiske tekster og derfor er udelukket af de lutherske bibeludgaver, men bogens spådomme påvirkede stadig apokalyptisk tænkning. Paracelsus var ligeledes en omstridt, esoterisk skikkelse, men hans bekendthed og ælde styrkede profetiens autoritet. Det andet og sidste eksempel er Karl 11.s spektakulære syn, som cirkulerede i Sverige under paladsrevolutionen i 1809. Synet legitimerede den dynastiske omvæltning, påberåbte sig en kongelig autoritet og var ligesom de øvrige spådomme dateret langt tilbage, til april 1697 (referat i Bäckström 1848, s. 117 f.; Berg 2008, s. 370 f.). Fundet af et anonymt profetisk håndskrift er et motiv, der kendes fra mange andre tryk (Beyer 2002). Spådomme kunne med andre ord stadig påvirke brede lag i samfundet, og *En mærkelig Spaadom* benyttede

genrens virkemidler.

5 Modtagelse

“Der var mange som smilede, da denne antikvitet, der åbenbart [tydeligvis] hørte hjemme i Jesper Brochmands og hekseprocessernes dage, dumpede ned i det oplyste 19. århundrede. Men der var også dem der forargedes” (Rønning 1909, bind 2:2, s. 65). Frederik Rønnings udsagn undervurderer den samtidige tro på spådomme og Antikrist-profetien. Gennemgangen af håndskriftet har også vist, at N.F.S. Grundtvigs trykte udgave var mere forsigtig end faderens original.

Mens den brede befolkning var lydhør over for spådomme, var de dannede anmeldere alle negative. *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* bragte den 5. marts 1814 en kort omtale med bemærkningen: “Spaadommene ere samlede sammen af Dan. (som saa mange hidtil have brudt deres Hjerne med), Apoc. og Zacch. Hvo der ønsker at overtyde sig om den i Skriftet herskende Aand, maa læse det selv” (sp. 299, se [faksimile](#)). H.C. Ørstedes omfattende anmeldelse af *En mærkelig Spaadom* og den efterfølgende polemik gennemgås i [indledningen til Hvem er den falske Prophet?](#) Den hårde reaktion skyldes ikke så meget spådommen, men snarere Grundtvigs forudgående revselse af samtiden og nulevende, navngivne danskere i Verdenskrøniken fra 1812.

Det største problem ved *En mærkelig Spaadom* var ikke, at den udråbte Napoleon til Antikrist, men at den forudsagde hans fornyede storhed i stedet for, som propagandaen, at triumfere over hans fald. Grundtvig håbede muligvis, at et comeback ville omgøre Freden i Kiel og genforene Danmark og Norge, men efter Napoleons kapitulation den 31. marts 1814 fik han et forklaringsproblem. Det førende tyske litteraturtidsskrift *Allgemeine Literatur-Zeitung* fokuserede på Grundtvigs uopfyldte profeti. Anmelderen karakteriserede *En mærkelig Spaadom* som et misk-mask af skriftsteder flikket sammen af en bibelsk-politisk kandestøber (*Allgemeine Literatur-Zeitung* 1815a, sp. 359: “nach Art der biblisch-politisirenden Kannengiesser”). Efterfølgende opfordrede anmelderen Grundtvig til at opgive politikken og holde sig til digtning: “Skoemager, kast Pennen bort, og bliv ved din Laest” (*Allgemeine Literatur-Zeitung* 1815b, sp. 952).

Napoleon vendte imidlertid tilbage fra Elba til Paris den 1. marts 1815, og derved så Grundtvig sin spådom opfyldt. Han udsendte opdaterede forudsigelser under titlen *Europa, Frankrig og Napoleon* (Grundtvig 1815b, forord dateret 24. april). Napoleons styre varede dog kun de berømte hundrede dage, og bogen var ved sin udgivelse 5. juli allerede overhalet af Slaget ved Waterloo (Michelsen 1955, s. 42). Det er i forskningen omstridt, om de kuldsejlede profetier påvirkede Grundtvigs vilje til at komme med forudsigelser ud fra et apokalyptisk grundlag (Scharling 1950, s. 21-23), eller om denne tankegang fortsat prægede forfatterskabet (Vind 1999, kap. 9-10).

6 Anvendt litteratur

6.1 Trykt

- Albeck, Gustav (1955) *Omkring Grundtvigs Digtsamlinger. Studier i*

- *Allgemeine Literatur-Zeitung* (1815a) “[Anmeldelse af N.F.S. Grundtvig: En mærkelig Spaadom]”, nr. 142, juni, s. 359 f. Anvendt i den digitaliserede udgave http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10502059_00198.html.
- *Allgemeine Literatur-Zeitung* (1815b) “[Anmeldelse af N.F.S. Grundtvig: Hvem er den falske Prophet?]”, nr. 119, Ergänzungsblätter, oktober, s. 951 f. Anvendt i den digitaliserede udgave http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10502061_00482.html.
- *Auszug und gründlicher Bericht der Prophezeiung im Jahr 1546 von dem berühmten D. Philippus Theophrastus Paracelsis, welche in vieler Hinsicht eingetroffen ist* (1814) Kiel. Anvendt i den digitaliserede udgave http://www.kb.dk/e-mat/dod/130021868052_color.pdf.
- Bäckström, P.O. (1848) *Öfversigt af svensk folkläsning från äldre till närvarande tid*. Stockholm.
- Berg, Holger (2008) “The limited political relevance of dreams in two Lutheran realms. Observations from Scandinavia in the 17th and 18th centuries” i *Traum und res publica. Traumkulturen und Deutungen sozialer Wirklichkeiten im Europa von Renaissance und Barock*, s. 343-372. Berlin.
- Beyer, Jürgen (2002) “Prophezeiungen” i *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung*, 1-15, bind 10, sp. 1419-1432. Berlin & New York.
- Bregnsbo, Michael (1997) *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen*. København.
- [Dubroca, Louis] (1803) *Histoire de Bonaparte, premier consul de la République Française, depuis sa naissance jusqu'à l'an XI [...]*, 4. rev. udg., 1-4. Paris. Anvendt i den digitaliserede udgave <https://books.google.dk/books?id=VwVCAAAAcAAJ&hl=da&pg=PP3#v=onepage&q&f=false>.
- [Dubroca, Louis] (1804) *Geschichte Napoleon Bonaparte's, Ersten Kaisers der Franzosen von seiner Geburt an bis auf die gegenwärtige Zeiten [...]*, 4. rev. udg., 1-4, bind 1. Leipzig. Anvendt i den digitaliserede udgave <https://books.google.dk/books?id=VwVCAAAAcAAJ&hl=da&pg=PP3#v=onepage&q&f=false>.
- Ezras Fjerde Bog (4. Ezra), se Hammershaimb m.fl. udg. 1953.
- “F[o]r.[ordning], som nærmere forklarer og bestemmer Trykkefrihedens Grændser” (1799) i *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra*

- Aar 1670 af ere udkomne [...] (1795-1822)* udg. Jacob Henric Schou, 1-19, bind 12:3: *Som indeholder Forordningerne for 1799*, s. 673-688. København.
- Gilly, Carlos (2000) "The 'Midnight Lion', the 'Eagle' and the 'Antichrist'. Political, religious and chiliastic propaganda in the pamphlets, illustrated broadsheets and ballads of the Thirty Years War" i *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis. Dutch Review of Church History*, nr. 80, hæfte 1, s. 46-77. Leyden.
 - Glenthøj, Rasmus (2012) *Skilsmissen. Dansk og norsk identitet før og efter 1814*. Odense.
 - Graf, Gerhard (1993) *Gottesbild und Politik. Eine Studie zur Frömmigkeit in Preussen während der Befreiungskriege 1813-1815*. Göttingen.
 - Grundtvig, N.F.S. (1812) *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng*. København.
 - Grundtvig, N.F.S. (1814) *Hvem er den falske Prophet? Hvem forvirrer Folket? Svar til Recensenten i Litt. Tid. No. 12 og 13*. København.
 - Grundtvig, N.F.S. (1815a) *Imod den lille Anklager, det er Prof. H.C. Ørsted, med Beviis for at Schellings Philosophie er uchristelig, ugudelig og løgnagtig*. København.
 - Grundtvig, N.F.S. (1815b) *Europa, Frankrig og Napoleon[.] en dansk historisk Betragtning*. København.
 - Hammershaimb, Erling, Johannes Munck, Bent Noack og Paul Seidelin udg. (1953-1976) *De gammeltestamentlige Pseudepigrapher*, 1-2, bind 1: *Fjerde Ezrabog*. København.
 - Haslam, Gerald M. (1998) *N.F.S. Grundtvig's fædrenerve (1783-1815)*. Aarhus.
 - J[ohansen], S[teen] (1962) "Fasc. 536-565" i *Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer (1957-1964)* 1-30, bind 26 (1962) København.
 - Johansen, Steen & Henning Høirup udg. (1948) *Grundtvigs Erindringer og Erindringer om Grundtvig. I Udvalg*. København.
 - Jurende, [Carl Joseph] udg. (1814) *Zeichen der Zeit. So sprach Napoleon Bonaparte vor zwey, — vor acht, — und vor vierzehn Jahren [...]*, 2. rev. udg. Brünn & Olmütz.
 - Michelsen, William (1955) "Den unge Grundtvig som kulturpsykolog. Om 'Europa, Frankrig og Napoleon'" i *Grundtvig-Studier* 1955, s. 38-57. København.
 - *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* (1815), nr. 19, 5. marts. København.

- Registranten, se *Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer*.
- *Registrant over N.F.S. Grundtvigs papirer* (1957-1964) udg. Grundtvig-Selskabet af 8. September 1947 & Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1-30. København.
- Rønning, Frederik (1907-1914) *N.F.S. Grundtvig. Et bidrag til skildring af dansk åndsliv i det 19. århundrede* 1-4, bind 2:2 (1909). København.
- Scharling, C.I. (1950) "Kristi genkomst og kødets opstandelse. Det eskatogiske hos Grundtvig" i *Grundtvig-Studier* 1950, s. 7-56.
- Schou, Jacob Henric udg. (1795-1822) *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger, som fra Aar 1670 af ere udkomne [...]*, 1-19, bind 12:3: *Som indeholder Forordningerne for 1799*. København.
- Seebaß, Gottfried (1978) "Antichrist IV. Reformations- und Neuzeit" i *Theologische Realenzyklopädie*, 1-36, bind 3, s. 28-43. Berlin & New York.
- Stackhouse, Thomas (1752-1759) *Vertheidigung der Biblischen Geschichte und der darauf gegründeten Religion*, overs. af Friedrich Eberhard Rambach, 1-8, bind 8. Rostock.
- Stackhouse, Thomas (1765-1767) *A new history of the Holy Bible, from the beginning of the world to the establishment of Christianity*, 1-6, 1. udg. 1733-1737, bind 6: *History of the New Testament [...]*. Edinburgh. Anvendt i den digitaliserede udgave <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uva.x030800714>.
- Sudhoff, Karl (1894-1899) *Versuch einer Kritik der Echtheit der Paracelsischen Schriften* 1-2, bind 1: *Bibliographia Paracelsica. Besprechung der unter Theophrast von Hohenheim's Namen 1527-1893 erschienenen Druckschriften*. Berlin.
- Toldberg, Helge (1950) *Grundtvigs symbolverden*. København.
- *Trykkefrihedsforordningen af 1799*, se "F[o]r.[ordning]", som nærmere forklarer og bestemmer Trykkefrihedens Grændser" (1799).
- Vind, Ole (1999) *Grundtvigs historiefilosofi*. København.
- *Zeitung für die Elegante Welt. Mode, Unterhaltung, Kunst, Theater* (1801-1859) udg. Karl Spazier. Berlin.

6.2 Utrykt

- [Grundtvig, Johan Ottesen] (1757) "Om den Store Anti Christ eller sidste Forfølgere", ms. i Grundtvig-Arkivet, fasc. 538, Det Kongelige Bibliotek, København.

